

HEGYEN-VÖLGYÖN

PETE PÉTER

Jakab András – Urbán László (szerk.):

Hegymenet

Társadalmi és politikai kihívások Magyarországon

Osiris Kiadó, Budapest, 2017.

468 oldal, 3980 Ft

A közel félezer oldalas kötet mai politikai, társadalmi, gazdasági életünk alapvető kérdéseiről, feszítő dilemmáiról szól. A tudósok, szakértők, kutatók nem a szűk szakmai köröknek, hanem a laikus, ám a közélet, a közügyek iránt érdeklődő értelmiségnek szánt írásai a legfontosabbnak tartott szakterületek helyzetéről adnak látéleletet, gyakran körképet, miközben legtöbbször kitérnek arra a történelmi pályára, amelyen idáig jutottunk, s javaslatokat tesznek a fennálló helyzet érdemi javítására.

A szerkesztők szándéka – ahogy a *Bevezető*ben le- szögezik –, hogy elősegítsék a közügyekről folytatott értelmes, őszinte és színvonalas diskurzus újraindulását. Ők maguk a közbeszéd kereteinek újradefiniálásaként fogalmazzák meg azt a célt, hogy a rádiós betelefonáló műsorok tudásszintjét és agresszivitását idéző közéleti megnyilvánulásokat a hasznos, a nézetkülönbségekből tanulni vágyó eszmecsere felé próbáljuk terelni. Ehhez azonban nem kell semmit újradefiniálni, a jelenből nézve akár a 15–20 évvel ez- előtti nivå visszatérése is álomnak tűnhet.

A tanulmánygyűjtemény szinte kizárólag a még megmaradt ellenzéki médiában keltett feltűnést. A kormány által irányított orgánumok nemigen vettek róla tudomást, aminek kétféle oka is lehet. Az egyik az, hogy az írások eltérő mértékben bár, de kritikusak a fennálló kormány teljesítményével, módszereivel, céljaival szemben, többségük határozottan kiáll a liberális demokrácia, a versenyző piacgazdaság, a nyugati világhoz való szoros kötődés mellett, márpedig a Fidesz-kormány már egy jó ideje deklarálta az ellenkező irányba halad.

A másik ok az lehet, hogy a kötet szerzőinek többsége magát a konzervatív értelmiséghez soroló szakember, aki legalábbis a mai kormány 2010-ben kezdődő második regnálása előtt a Fidesz holdudvarához, értelmiségi bázisának élvonalához tartozott. A kormánypárt és egykori értelmiségi holdudvarának eltávolodása egymástól már hosszabb ideje tart, s mintha 2017 második felében, például volt miniszterek megszólalásaiban, felgyorsulni látszana. A konzervatív ér-

teltség már nem látja ebben a kormányban az általa preferált világ megvalósítóját, de legalább ennyire fontos, hogy a Fidesznek sincs már szüksége értelmiségi, különösen kritikával élő értelmiségi bázisra. Politikai uralmának fenntartásához kifejezetten értelmiségellenes módszerekkel tartja egyben szavazóbázisát. Erről a későbbiekben még szólunk, mert a kötet is foglalkozik vele.

Közbeszédünk állapotára persze az is jellemző, hogy a művet egyáltalán észre nevező média többet foglalkozott a szerzők korábbi pártkötődéseivel, mint a dolgozatok tartalmával, noha a kötet erényei vagy esetleges hiányosságai szerencsére ettől teljesen függetlenek. Magunk tehát hagyjuk is ezt ennyiben, foglalkozunk a könyvvel magával.

A *Hegymenettel* 23, egyenként 15–25 oldal terjedelmű tanulmányt vesz kezébe az olvasó. Az írások – túl a piacgazdasághoz és a demokráciához való viszony fent már jelzett hasonlóságán – jelentősen különböznek egymástól. Persze más-más a téma, a feldolgozott terület, ami magától értetődő. Mai politikai rendszerünk kialakulása és a hozzá vezető út, a történelemben gyökerező ideológiák és mai felhasználásuk, a magyarok értékrendszere és ennek szerepe a nyugatosodástól vagy a versenyalapú gazdaságtól való elfordulásban, a demokrácia lényege és hazai állapota, a hazai politikai elit évszázados felelőssége a fejlett országokhoz való felzárkózás elszabotálásában, ezek talán a leginkább általános, egy-egy szakértő által feldolgozott témák.

Más írások egyes társadalmi részterületek állapotáról, az ezeket érintő jelenbeli és közelmúltbeli kormányzati politikák következményeiről adnak – rendszerint lesújtó – értékelést. Ide tartozik a határon túli magyarokhoz való viszony, a népesedési helyzet, a roma integráció vagy a majdnem mindent átszövő korrupció elleni fellépés sikertelensége. Külön tanulmányok foglalkoznak az állam által működtetett nagy rendszerek (kötségvetési, nyugdíj-, egészségügyi és közoktatási rendszer) és az állam által különösen erőteljesen szabályozott piacok (munkapiac, bankrendszer, energiapiac, sajtópiac) problémáival. A felsorolás messze nem teljes.

A kötet utószavát jegyző Szelényi Iván szerint: „Szédítő a kötet igényessége. Nem tudnék megnevezni a mai magyar társadalmat érintő olyan fontos kérdést, amellyel a kötet ne foglalkozna mintaszertű interdiszciplinaritással.” (461. old.). Az elvégzett munka valóban elismerést érdemel, különösen, ha a

mai közéleti diskurzus sivárságához és nivótlanságához mérjük, ám azt kötve hiszem, hogy az olvasó elszédülne tőle. S az sem igaz, hogy ne volna olyan, az érintettekkel legalábbis azonos jelentőségű terület társadalmi-gazdasági viszonyainkban, amely kima-
radt a gyűjteményből.

A hazai jogrendszer problémáinak kihagyása indokolt, hiszen a *Hegymenet* publikálása előtt nem sokkal jelent meg egy hasonló, még méretesebb színvonalas összefoglaló e témában.¹ Ám a szociálisan érzékeny olvasók például okkal nehezményezhetik, hogy a szegénység, a társadalom jelentékeny rétegeinek deprivált helyzete nem kapott önálló fejezetet, pedig ez biztosan nem csak a romákat sújtja. Egyáltalán nem esik szó a kultúra általános állapotáról, a kulturális életet érintő állami szabályozás, illetve finanszírozás kérdéseiről vagy a sportélet hasonló viszonyairól. Sokakat érdekelhetnek a digitális forradalom új szakaszának következményei, az ehhez való alkalmazkodás hazai döccenői. És nincs benne – az ilyen általános állapotfelméréssel régebben foglalkozó hasonló tanulmánygyűjteményekben szinte elmaradhatatlan – makroökonómiai elemző tanulmány sem.²

Kétségtelen, hogy a makrogazdasági elemzés és előrejelzés manapság sokkal kevésbé divatos, mint néhány évvel vagy évtizeddel korábban. Életünket, lehetőségeinket mégis alapvetően befolyásolja, hogy a középtávú jövőben milyen jövedelemszintre, életszínvonalra számíthatunk, ami viszont attól függ, hogy milyenek a gazdaság növekedési kilátásai. Egy ilyen tanulmányban lehetett volna latolgatni olyan kérdéseket, mint például azt, hogy mi lesz velünk az uniós támogatási források elapadása után, vagy hogy milyen számszerűsíthető gazdasági következményei lehetnek a Kelet és Nyugat közti lavírozásnak.

A recenzens nem osztja Szelényi elragadtatását a kötet igényességét illetően sem. Inkább azt mondhatnánk, hogy nivója egyenetlen. Az egyes tanulmányok különböznek az elemzés mélysége, a szerző szárazabb vagy szenvedélyesebb stílusa és dolgozatának tudományos igényessége szerint is.

A tudományos kutatással, professzionális elemzéssel foglalkozó szerzők többsége „hozta a formáját”. Vagyis megfogadták ugyan a szerkesztőknek a felkérésben megfogalmazott tanácsát, hogy tudományos eredményekre támaszkodva, mégis népszerű, közérthető formában írjanak, de elemzésük tartalma jöttanyit sem tér el attól, amit általában szakfolyóiratban publikálnak. Jó példa erre Boda Zsolt (*Nem, ennél még nem találtak ki jobbat – A demokrácia kultúrájának megerősítése*), Gál Róbert Iván (*Hozott szalonnával – A fenntartható nyugdíjrendszer kialakítása*) vagy Scharle Ágota (*Valami van, de nem az igazi – Hogyan lesz versenyképes és befogadó a magyar munkapiac?*) írása.

Mások a szerkesztői bevezetőben szintén megemlített célt, a laikus közvéleményben fellelhető hamis közhelyek rombolását állították előtérbe, s ilyenekről írtak esszét. Efféle tudományos ismeretterjesztés, a rosszul köztudott, ám széles körben hangoztatott

állítások cáfolata amúgy a kötet legtöbb fejezetében feltűnik, egyes esszék azonban elsősorban ezzel foglalkoznak. A hamis és gyakran igen káros tévhitek rombolása a kötet egyik nagy értéke. Nemcsak hasznos, de szórakoztató is, mindenekelőtt persze azoknak az olvasóknak, akik az adott szakmát nem művelik.

Egyebek között megtudhatjuk például, hogy az alacsony születésszám nem magyar átok, de nem is egyszerűen a Nyugat vagy a gazdag országok sajátja, az alacsony és a magas termékenységi ráták határai egészen máshol húzódnak (Kapitány Balázs – Spéder Zsolt: *Hitek, tévhitek és tények a népességsökkenés megállításáról – Demográfiai kihívások és kezelési lehetőségek*). Sokak aggodalmával szemben az energia sohasem fog „elfogyni”, és a hatóságilag alacsonyan tartott energiaár a legkevésbé sem segíti a gazdasági növekedést. Takarékoskodni célszerű az energiával, de nem azért, mert különben elfogy (Zsoldos István: *Huszárvagások helyett kis lépések és türelem – Energiapiacok és energiapolitika*). A felosztó-kirovó nyugdíjrendszer, amilyen nálunk is van, sohasem „omlik össze” abban az értelemben, hogy csődbe megy, és nem tud nyugdíjakat fizetni. Az persze más kérdés, hogy a szabályok szerint kifizetett nyugdíjösszeg milyen életszínvonal fenntartására elegendő. Az sem nyilvánvaló mindenki számára, hogy a költségvetési adatok teljes nyilvánossága nem csak a kormányt ellenőrizni akaró ellenzék számára fontos, mivel e nélkül valójában a kormány sem tudja, hogy hányadán áll (Romhányi Balázs: *A köztársaság vagy a bolondok hajója? – Az ország hosszú távú érdekeit szolgáló költségvetési rendszer kialakítása*).

A tévhitek eloszlatásával foglalkozó esszék közül Szalai Ákos (*Az elveszett állam nyomában – Az államközpontú gondolkodás értelmetlensége*), Romhányi vagy Zsoldos írása kiváló. Van aztán a dolgozatok között szabályos reformkoncepció, mégpedig Lantos Gabriellának az egészségügyi rendszer alapos átalakítását szorgalmazó javaslata (*Erzsike néni utazzon 30 kilométert, vagy Tóth doktor 1300-at? – A finanszírozható és működőképes egészségügyi rendszer*).

És van olyan is, amely a tudománytól és az ismeretterjesztéstől egyaránt távol áll, inkább valami bővebb lére eresztett röpiratnak vagy pamfletnek nevezhető. Orbán Krisztián röpirata (*Száz év szorongás – A magyar politika a felzárkózás ellen*) kiindulópontként leszögezi, hogy a tulajdon biztonsága és a politikai hatalom korlátozását és ellenőrzését biztosító intézmé-

1 ■ A magyar jogrendszer állapota. Szerk. Jakab András és Gajduscheck György. MTA TK JTI, Bp., 2016. (Lásd Molnár Krisztián recenzióját: *BUKSZ*, 2017. tavaszi-nyári szám, 85–88. old.)

2 ■ Gazdaságpolitikai dilemmákkal, a Fidesz gazdaságpolitikai felfogásával foglalkozik Mellár Tamás: *Nincsenek bombabiztos receptek – Gazdaságpolitikai alternatívák a modernizációban* című írása, itt azonban nem erre, hanem hagyományos makroökonómiai állapotfelmérésre gondolok.

3 ■ Mong Attila: *Kádár hitele. A magyar államadósság története 1956–1990*. Libri, Bp., 2012.

nyek nélkül nem lehetséges jól működő piacgazdaság és a nyugati polgári demokráciákhoz való felzárkózás. Az általánosságnak ezen a magas szintjén ezzel a tézissel persze igen sokan már az előtt is egyetértetünk, hogy olvastuk volna Orbán röpiratát.

A második állítás már bombasztikusabb: a felzárkózás feltételeinek kialakulását és ezáltal magát a felzárkózást is a politikai elit mindenkor hatalmon lévő része akadályozta meg, mégpedig azzal, hogy a bizonytalannak érzett hatalma megtartásához – a számára veszélyes elégedetlenség lecsendesítéséhez – szükséges anyagi erőforrásokat először a hazai tulajdonosi réteg kirablásával, majd e források kimerülése után a külföldről megszerezhető pénzzel teremtette meg. Előbbivel aláasta a tulajdon biztonságát, utóbbival pedig a külföldiektől való függésbe taszította az országot. Rádásul az elmúlt száz év négy, hosszabb ideig fennálló politikai rezsimjét (Horthy-, Kádár-, posztszocialista, Orbán-) lényegileg *azonos koreográfia* szerint megvalósuló haladás jellemezte a felzárkózás esélyeit tekintve még biztató kezdettől a csúfos bukásig. (A Nemzeti Együttműködés Rendszere esetében ez utóbbira persze még valamennyit várni kell.)

Recenzens felkészültségét messze meghaladná egy olyan alapos bírálat, amely Orbán Krisztián téziseit részletesen szembevetné történelmi és gazdaságtörténeti tényekkel, s egy recenzió erre teret sem engedne. Mi több, ezt a munkát maga a szerző sem végezte el. A korábban említett kutatók írásaitól eltérően itt nyoma sincs olyan szisztematikus elemzésnek, amely megalapozná e téziseket. Az érvelés hányaveti, ténybeli tévedésekkel terhes, a hivatkozások esetlegesek. Szerző szerint a Kádár-rendszer magántulajdon elleni támadása a téziséssel indult 1959(!)-ben. Sokak paraszti felmenői nem egészen így emlékeznek, ahogy egy gazdaságtörténész is kérdéseket tenne fel a bankok és gyárak államosításával kapcsolatban, amiről viszont nem esik szó. Azt is megkérdezhetjük, hogy miközben a Kádár-rezsime idején bekövetkezett eladósodási folyamatnak igen nagy tudományos irodalma van, Orbán miért épp egy – a saját szakterületén amúgy jelentős érdemeket szerzett – újságíró könyvét³ tekinti a legfontosabb hozzájárulásnak az eladósodás problémájának feltárásához. Különösen erős politikai és kritikai éle miatt persze Orbán Krisztián röpirata keltette a legnagyobb sajtóvisszhangot, mégis bölcsőbb, a szerkesztők deklarált céljait jobban szolgáló tett lett volna, ha inkább kihagyják a kötetből.

Mint a tanulmányköteteknél általában, itt is valószínűtlen, hogy a tipikus olvasó egyforma figyelmet szentelne mind a 23 írásnak. A szakcikkekből bizonyára sokan csak tallóztatni fognak, ám a legtöbben várhatóan elolvassák majd azokat, amelyek a 2010 óta formálódó politikai-gazdasági rendszerünk alapvonásaival, az orbáni rendszerváltás okaival foglalkoznak. Számukra kényelmes módon az ilyen tanulmányok a kötet elején találhatóak. Alaphangjuk igencsak pesszimista, fő gondolati ívük a „hogyan is juthattunk idáig

(ilyen mélyre)”, és a „miért is vallott ismételt csúfos kudarcot a nyugati polgári civilizációhoz és gazdasághoz való felzárkózás” típusú borongás.

Ebből a fajtából mindjárt a kötet legelső írása Tölgyessy Péteré (*Kompország reményei*). A szakirodalmi hivatkozásokat, szövegkritikát mellőző, ám a többi cikknél lényegesen hosszabb tanulmány nemzetközi és esztörténeti kitekintést is tartalmaz. Tölgyessy úgy véli, hogy a 89-es rendszerváltás idején táplált nagy ívű remények valójában alaptalanok voltak, az angolszász mintájú demokrácia és piacgazdaság megvalósításának a legtöbb későn jövő országban esélye sem volt, így Magyarországon sem. A neves közíró gondolatkísérlete szerint a globális trendek megfordulása sem segített, az emberek tömegeinek csalódottsága a demokratikus és piaci intézményekben ma világjelenség. Persze azokban az országokban, ahol az ilyen intézmények stabilan meggyökereskedtek, ez a lázadás a fennálló világ ellen, ha súlyos is, alapvetően a rendszeren belül megoldandó probléma, a későn jövők viszont a létrehozásáig sem jutnak el.

A tanulmány fontos konklúziója az, hogy Magyarországon az egyértelmű szakítás az eddig vágyott nyugati mintával *nem oka, hanem következménye* az ország sikertelenségének.

„Orbán Viktor rendszerváltásának alapvetése számos ponton ütközik a Nyugat civilizációját több évszázad alatt olyan magasra emelő piaci és jogalmai renddel. Ám új iránykeresése éppen ezek magyarországi kudarcára adott rendszerszintű válasz. A kormányfő a saját vezetése alatt véget próbál vetni az állam cselekvőképességét, a szakpolitikai programok végigvihetőségét egyre inkább akadályozó politikai váltogazdaságnak. A sikertelen feltörekvő országokban jellegzetes módon a nyugatos példát másoló, a jogbiztonságot, piaci kapitalizmust hirdető időszakot idehaza is felváltotta a globalizáció erőivel szemben szabadságharcot hirdető, a nemzetállami protekcionizmusban hívő, a hazai középosztályt belső állami ösztönzőkkel megvédeni és felemelni óhajtó rendszer.” (13. old.)

Autokratikus módszerei ellenére a rendszer mégsem diktatúra, a lakosság többsége támogatja, mégpedig azért, mert „[a] miniszterelnök hatalmi gyakorlata otthonosabb világot ígér a magyarok többsége számára, mint a világpiaci igényekhez való igazodás kényszere” (13. old.). Ha az Orbán teljesítményét mindig is nagyra tartó Tölgyessy jól látja a magyar társadalom állapotát, az bizony nagyon rossz hír mindazoknak, akik egyszerűen az Orbán-kormány leváltásában látják a nyugatos felzárkózáshoz való visszatérés zálogát. Ez sem volna olyan könnyű persze, de semmiképpen sem elegendő.

Írásának talán legszórakoztatóbb része – már ha egy ennyire elkeserítő végkicsengésű dolgozattal kapcsolatban nem ízléstelenség szórakozást emlegetni – *A hétköznapi gondolkodás felülkerekedése* című alfejezet,

amelyben arról a változásról értekeznek, ami nemzetközi szinten a tömegek tájékozódásának, politikai és közösségi választásait nagyban befolyásoló informálódásának természetében végbement. A közelmúltig a legfontosabb információs csatornákat a hagyományos elítéltek racionálisan gondolkodó, lehetőleg ellenőrzött tényekre és logikára alapozott érvelése határozta meg. Részben az elitellenes hangulat, részben pedig az alternatív tájékozódási csatornák tömegét lehetővé tévő internet hatására a közvélekedések kikerültek a racionalitás és a tények tiszteletének uralma alól, egymást tökéletesen kizáró világok léteznek anélkül, hogy egymással kommunikálnának, miközben ellenséggé tekintenek egymásra. Ebben a világban a szakértelem, a racionális érvelés, a tények ellenőrzése nem az igazság megismerésének eszköze, hanem az ellenség aljas aknamunkája.

Ezt a jelenséget persze nem Tölgyessy fedezte fel; a Brexit és Donald Trump elnökválasztási kampánya óta a laikus érdeklődő számára is könnyen hozzáférhető írások garmada tárgyalja. Am igen gondolatébresztő, ahogy ennek hazai következményeire rámutat: az Orbán-kormány támogatottságának és erejének nem kis része származik abból, ahogy ezt a jelenséget a saját hasznára kiaknázza:

„Az Orbán-rendszer az állampolgárok széles csoportjai számára hihető eszközökkel keresi a sikert. Sokak régi beállítódásain, vágyain és indulatain alapuló identitáspolitikája régi hiteket és mítoszokat hoz újra mozgásba. Alig számít állításainak tényleges valóságtartalma, amennyiben igazodnak az állampolgárok számottevő részének előzetes elképzeléséhez. A kormány propagandája szilárdan hiszi: végighazudhatja magát a végső, nemzetmentő politikai igazságig. Váltig felnagyítja az olykor valós részeredményeket, néha a legelemibb tényeken is átlépve szabályos párhuzamos valóságot teremt táborának. A Fidesz-hatalom a hétköznapi ész lázadása a felvilágosult elítéltek racionalitásképe ellen.” (29–30. old.)

Mindenki emlékszik arra, amikor jelenlegi miniszterelnökünk még ellenzékben, majd 2010 után egy ideig kormányon is szokatlanul nagy tömegeket vonzó beszédeket tartott. Racionális elmével közelítve, vagy az elhangzott állítások valóságtartalmát tekintve ezeknek a beszédeknek se füle, se farka nem volt. E sorok írója, ahogy mások is, akik számára a tények és a ráció alapértékek, bamba értetlenséggel figyelte e gyűlések mámorban úszó közönségét. Akkor még szó nem volt Brexitről, és Donald Trump még nem indult az amerikai elnökválasztáson. Azóta már azt is tudjuk, hogy mindebben semmi speciálisan magyar nincs, s hogy mire képes az, aki ezt a jelenséget a saját céljai szolgálatába tudja állítani.

Am ha mindez tényleg így van, akkor mit lehet itt még egyáltalán csinálni? Markáns ellentmondás van a tényfeltáró helyzetértékelés kilátástalanságát sugal-

mazó alaphangja és – nyilván szerkesztői felszólításra – a kötet írásainak végén előadott, zömmel ráolvasás-szerű, vagy szinte az álmodozással felérő javaslatok között. A ritka kivételtől⁴ eltekintve még a konkrét szakpolitikai javaslatok is olyanok, amelyekkel a mai kormány egyenesen szembemegy, mi több, ez politikájának hangsúlyos vagy jellegzetes iránya. Zsoldos István például a mai technológiai forradalom és a világi piaci olcsó energia bősége miatt kivárást, a hosszú távra való elköteleződés határozott kerülését javasolja az energiapolitikában. Akkor, amikor a következő atomerőmű építését lassan megkezdik, és a kormány éppen meghosszabbítja az orosz gázszállítások hosszú távú szerződését! Romhányi Balázs egyenesen a Fidesz által írmag nélkül kiirtott Költségvetési Tanács visszaállítását szorgalmazza, de legalábbis nyilvánosságot, átláthatóságot és szigorú szabálykövetést az állami költségvetésben. Az általánosabb javaslatok pedig így vagy úgy, de kivétel nélkül a demokráciához és a piacgazdasághoz való visszatérést szorgalmazzák. Összefogás, konszenzuseresés, bizalomépítés, árnyalt, befogadó, alapos helyzetelemzést követő óvatos intézkedések, ilyen s ehhez hasonló, sokunk számára pozitív értéktartalmú fogalmak repkednek a tanulmányok javaslattevő részeiben. Mindez azok után, hogy Tölgyessy mindjárt a kötet elején magabiztosan leszögezi: „A korábbi nyugatos minták saroktételeinek monoton felmondása az egészen más megfontolások alapján kormányzó Orbán-rendszerrel szemben nemigen kínál előrevívó megoldást.” (36. old.) Márpedig a további 22 írásban alapvetően ilyeneket olvashatunk.

Nem arról van szó, hogy ezekkel ne értene egyet bárki, aki demokráciát és piaci gazdaságot szeretne látni Magyarországon. Az a kérdés, hogy miért akarna a Fidesz vagy bármilyen utána következő, populizmusra hajlamos kormányzat ilyesmit csinálni? Hiszen ezek *csak* az ország hosszú távú boldogulásához kellenek, a politikai hatalom megszerzéséhez és megtartásához nemhogy szükségtelenek, de még hátrányosak is.

A demokrácia és a piacgazdaság alapértékeit elfogadók között könnyen teljesülhet a *Hegymenet* szerkesztőinek vágya: ideológiai és világnézeti különbségeket áthidalva diskurzus kezdődhet a nemzet legfontosabb problémáiról. Jó eséllyel még egyet is érthetünk a lényegét illetően. Az igazi kérdés az, hogy van-e még érdemi hatásunk a dolgok menetére, hiszen sem az uralmon lévők, sem az őket megválasztó szavazópolgárokra nincs már érdemi befolyásunk. *Emnek* megfordítása pedig nem egyszerűen hegymenet, ez maga a *mission impossible*. ▣

4 ■ Gál Róbert például javasolja, hogy a nyugdíjak megállapításában vegyék figyelembe a gyermekek felnevelésével kapcsolatos erőfeszítéseket (208–211. old.).